

DE THUISKOMST VAN EEN BUITENSTAANDER

Inleiding

In 2002 kwam er een opmerkelijk boek op de markt, 'Splintering Urbanism' (de uiteenvallende stad) van twee sociaal geografen Graham & Marvin¹. Het boek gaat over stedelijke samenlevingen en de manier waarop grote structuurnetwerken hier invloed op uitoefenen. Waren in de 19^e eeuw de structuurnetwerken er op gericht om de buitengebieden te ontsluiten – waterleiding, elektriciteit, spoorwegen maakten afgelegen gebieden bereikbaar en onderdeel van een samenleving – de laatste decennia is dat precies omgekeerd. De glasvezelnetten en hoge snelheidslijnen komen alleen beschikbaar voor steden die commercieel interessant zijn zoals London, Parijs en Amsterdam. De marktwerking maakt dat deze netwerken niet beschikbaar komen voor onrendabele buitengebieden. In Nederland zien we dit verschijnsel in het opheffen van buslijnen naar dorpen, het schrappen van spoorwegen en stations buiten de Randstad, dorpen die geen toegang tot snel internet hebben e.d. Hoe verder af van commerciële netwerken, hoe meer uitsluiting van voorzieningen. De Noordelijke provincies maken zich niet voor niets druk over het schrappen van de Zuiderzeelijn. De bestuurders en politici realiseren zich drommels goed dat uitsluiting van vitale netwerken in het Noorden gepaard gaat met economische neergang en nieuwe uitsluiting. Eenmaal in de neergang is een gebied oninteressanter voor investeringen in structuurnetwerken en zo kunnen regio's nog verder achterop raken.

De regionale omstandigheden in Noorden van Nederland worden getekend door deze fysieke uitsluiting. Samen met mijn getrouwen – de Daltons (zie verderop deze site) – zijn we altijd gericht op verbinden en op het terugdringen van uitsluiting en isolement.

Verbinden en uitsluiten hangen met elkaar samen als twee contragewichten. Dat ik me met zo'n groep als de Daltons heb verbonden en dat ik zo'n boek als 'Splintering Urbanism' over fysieke uitsluiting in een bibliotheek zie staan, heeft alles te maken met mijn persoonlijke geschiedenis. Ik ben alert en opmerkzaam voor signalen van achterstelling of uitsluiting. Uitsluiting heeft voor mij een persoonlijke kant; ik kon in het verleden de pijn die met uitsluiting gepaard gaat niet goed verdragen. Daarover nu meer.

¹ Graham, S & Marvin, S. *Splintering Urbanism*. London: Routledge. 2001

Er (niet) bijhoren

Mijn persoonlijke geschiedenis is doortrokken van uitsluiting. Ik ben een domineeszoon. Als gezin vertrokken we om de 3 á 4 jaar naar een nieuwe woonplaats. Erbij horen, verbonden zijn met een gemeenschap, was niet vanzelfsprekend. Na een verhuizing moest je weer nieuwe vriendjes verwerven en een plaats veroveren in de pikorde. In sommige opzichten bleef je ook een buitenstaander, je bleef bijvoorbeeld iemand die geen dialect sprak. De positie van buitenstaander werd nog versterkt toen mijn vader had gepreekt tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam (1965). Mijn vader was toen legerpredikant in Seedorf (Duitsland), de koude oorlog was op zijn hoogtepunt. De militaire politie kwam over de vloer, hij mocht een tijdlang niet preken en spreken. Veel van die spanningen reageerde hij af op mij. Ik was moeilijk en dwars. Ik lokte zijn boosheid uit om zo zelf grip te krijgen op het tijdstip ervan. Later verhuisden we naar Appingedam. Ik kon geen Gronings, kwam op een 'School met den Bijbel' terecht, waar ze minstens twee jaar achterliepen op het onderwijs dat ik in Duitsland had genoten. In Duitsland hadden we modern onderwijs dat we nu Jenaplan zouden noemen. In Appingedam kwam ik in de grootste klas van Nederland terecht (52 kinderen). Een mooie foto in het Nieuwsblad van het Noorden herinnert hier nog aan. De onderwijzer kon slechts met repressie en fysiek geweld de orde in de klas bewaren. In Duitsland was ik één van de besten van de klas, in Appingedam verveelde ik me. Hier begon een schoolcarrière met rebels gedrag en slechte resultaten. Vaak werd ik de gang op gestuurd. Ik ging naar de MAVO en kwam in een cultuur terecht waar ik ver van af stond (mijn omgeving brommers, Middle of the Road – ik links, politiek bewust). De conciërge en de directeur van de school kende ik goed omdat ik er zo vaak uitgestuurd werd. Om er bij te horen ging ik 'meedoen' door Gronings te praten of stoer te doen. Later voelde ik me verbonden met de strijd tegen achterstelling in het Groningen van Fré Meis in de jaren 70 van de vorige eeuw.

De psychiatrie

In ons gezin hoorde je erbij als je een debat kon voeren. Eén van die debatten ging in het midden van de jaren zeventig over het boek 'Wie is van hout'². Deels om mee te komen in

² Foudraine, J. *Wie is van hout? Een gang door de psychiatrie*. Ambo: Bilthoven, 1971

het debat ging ik het boek van Foudraine zelf lezen (ik was denk ik vijftien of zestien jaar). Voor mij is dit een belangrijk boek geweest in het licht van verbinden en uitsluiten. Foudraine ging tegen de stroom in, daarin herkende ik mezelf en het levensgevoel van mijn vader. Ook gaf hij een stem aan mensen die geen stem leken te hebben. Hij kreeg contact met chronische psychiatrische patiënten, hij probeerde 'gek' gedrag als wanen en hallucinaties te verbinden met gebeurtenissen uit hun leven en dit begrijpelijk te maken. Op de afdeling kregen deze patiënten hun identiteit en hun waardigheid terug. Wat Foudraine deed, wilde ik ook. Het boek van Foudraine heeft sterk mijn keuze voor de psychiatrie bepaald.

In januari 1977, ik was net 17 jaar en 7 maanden (de minimum leeftijd voor de B-opleiding), vertrok ik naar het toenmalige 'Licht en Kracht' in Assen (nu GGZ Drenthe). Wat ik niet wist is dat niet iedereen in de psychiatrie zat te wachten op adepten van 'Wie is van hout'. Ik kwam terecht in een medicaliserend en repressief klimaat, waarin kritische vragen niet op prijs werden gesteld. Het was lastig om het debat van Foudraine op de afdeling aan te gaan. Twee ervaringen hebben ertoe bijgedragen dat ik onderdeel werd van het systeem waar Foudraine zich tegen afzette. Op de eerste afdeling waar ik werkte werden mijn kritische vragen (zijn al die medicijnen wel nodig?) geridiculiseerd en werd ik subtiel op mijn plaats gewezen. In dezelfde periode werd ik tijdelijk uitgeleend aan een gesloten opnameafdeling, iets verder op het terrein. Op deze mannenafdeling (gemengd verplegen was er nog nauwelijks) was dringend behoefte aan broeders die konden assisteren bij het separeren. We moesten herhaaldelijk mannen separeren die verward, angstig en agressief reageerden. Samen met anderen was ik aan het overleven: het was 'hij of wij.' Na geweldincidenten werd er niet systematisch nagepraat. Sterker nog, de eigen angsten werden niet besproken en het geweld werd geromantiseerd. Ruimte om het te hebben over de gevolgen voor de werkers was er niet, of beter gezegd, die zocht ik niet. Mijn idealen verdwenen onder een laag van stoer gedrag en overlevingsdrang.

Anders dan in het boek van Foudraine bleek het niet de bedoeling te zijn dat je als professional teveel van jezelf liet zien. Ik leerde de wereld in te delen in de personen die er werkten en die er verbleven. Het geweld, de afstand tussen patiënten en professionals en de vervreemding die dat met zich meebracht, heeft een flinke impact op me gehad. Ik sloot me af voor de mensen en wie ze werkelijk waren. In een periode van 3 á 4 jaar raakte ik van mijn lijn: ik werd hard, cynisch en afstandelijk naar mensen. Overigens niet voor iedereen;

vrienden zagen onder de ruwe bolster een blanke pit. Sommige van de vrienden uit die tijd maken nog deel uit van het netwerk waar ik me mee verbonden voel.

Op weg naar huis

In het examenjaar van de B-opleiding moesten we het boek van Goffman³ lezen over totale instituties. Het boek raakte me niet, de inhoud gleed langs me heen. Dit veranderde toen ik mijn huidige partner leerde kennen. Zij zag, net als een paar vrienden uit die tijd, onder die harde buitenkant een kwetsbare en zachte binnenkant. Door haar onvoorwaardelijke acceptatie ontstond ruimte om mijn hardheid los te laten. Ik begon in te zien dat ik los moest komen van de intramurale psychiatrie en me weer meer moest oriënteren om mijn idealen en op de persoonlijke eigenschappen die ik had overgehouden aan mijn opvoeding en het gezin waaruit ik voortkom. In 1984 ging ik de SPV-opleiding doen. Hier kwam ik Gerard Lohuis tegen. In deze opleiding werden toen indringende lessen gegeven door Rein Schot. Hij gaf 'groepstherapie' en 'gezinstherapie'. Ik leerde kijken naar mijn geschiedenis, naar mijn plaats in groepen en naar mijn plaats in het gezin. Hier werd me duidelijk dat uitsluiting de pijn is van mijn eigen geschiedenis en dat ik eigenlijk wil dat iedereen erbij hoort. Deze pijn voel ik als er uitsluiting dreigt voor mijn zoon Tim (toen hij bijna werd verwijderd van het Werkmancollege), voor een collega die er op een nabij gelegen Hogeschool uitgewerkt werd, voor mensen in achterstandswijken, voor mensen die de Nederlandse taal niet machtig zijn, voor oudere mensen die het niet lukt om het zebrapad snel genoeg over te steken voordat het verkeerslicht op rood staat, etc. Via subtiele gebaren laat ik aan kwetsbare mensen merken dat ze erbij horen. Met genoeg geef ik mensen voorrang in het verkeer, en laat zo subtiel weten dat ze wat mij betreft erbij horen. Wat ik mezelf gun, geef ik aan anderen. Erbij horen is voor mij wezenlijk. Mijn drijfveer voor dit werk is in essentie dat ik anderen wil behoeden voor de pijn van uitsluiting. Toch kan dat niet altijd, daarover nu meer.

De pijn van uitsluiting verdragen

Iets meer dan zes jaar geleden raakte ik in een arbeidsconflict nadat ik opkwam voor een collega die geschorst was. Ik kon het niet verdragen dat zij apart gezet werd. De manier

³ Goffman, E. *Totale instituties*, Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam, 1975

waarop ik dit aan de kaak stelde maakte dat ik kort daarop zelf geschorst werd en moest vertrekken. De pijn en de krenking van deze gebeurtenis maakte oude sentimenten in me los. Ik realiseerde me dat ik niet opnieuw bitter of hard moest worden, maar bij mezelf op zoek moest gaan naar 'hoe het komt dat juist ik in deze situatie terecht kwam'. Met Ronald Schilperoort, een andere Dalton, was ik bevriend geworden via het schrijven van het boek 'Van bemoei- naar groeizorg'. Hij maakte deel uit van een therapiegroep en vroeg of ik niet eens mee wilde om te kijken of het ook iets voor mij was. In deze groep leerde ik dat pijn bij het leven hoort en dat het verdragen ervan – en niet steeds maar verhelpen van pijn – functioneel kan zijn. Het heeft iets paternalistisch, muurtjes bouwen om een ander van verdriet te vrijwaren.

Enkele jaren geleden werd mijn vermogen om pijn van mezelf en anderen te verdragen cognitief versterkt door de inzichten van de Engelse socioloog Bauman. Hij wijst er op dat iedere sociale orde uitsluiting creëert. Iedere kasteelmuur, stadsgrens, landsgrens, diploma, regeling, beroepsprofiel, beginvereiste, of wat dies meer zij, sluit mensen in, maar ook uit. Alleen chaos sluit allen in. Sociale orde creëert met andere woorden uitsluiting. Wie geen Europeaan is heeft geen toegang tot fort Europa en kan de rechten niet claimen die de inwoners van dit werelddeel voor zichzelf hebben opgebouwd. Een beginvereiste van een opleiding zorgt ervoor dat een opleiding een bepaald niveau krijgt en een bepaald civiel effect, het zorgt er echter ook voor dat sommige personen niet kunnen toetreden tot het eerste jaar. Sinds de modernisering is de sociale orde steeds meer onderhevig aan een rationeel design. Uitsluiting is met andere woorden onlosmakelijk verbonden met orde en in zekere zin van alle tijden.⁴ Bauman laat zien dat modernisering gepaard gaat met een omvangrijke productie van afval, ook 'menselijk afval'. Ook laat hij zien dat er grote stromen vluchtelingen op gang komen in een wereld waar afval een massief cultureel probleem vormen.

De inzichten van Bauman zijn verstrekkend en kunnen gebruikt worden bij de analyse van maatschappelijk verschijnselen zoals bijvoorbeeld schooluitval in het beroepsgerichte

⁴ Zie hoofdstuk 1 'In the beginning was desing' p9 – 33 in: Bauman, Z. *Wasted lives. Modernity and its outcasts*. Polity Press: Cambridge, 2004. Overigens wijst Bauman er op dat de moderniteit met zich meebrengt dat sociale uitsluiting harder naar voren komt omdat de luwte van een kaste of sociale klasse die zich schikt in een door de traditie bepaald lot en die bovendien een zelfde lot delen, ontbreekt.

VMBO. Grote aantallen leerlingen verlaten deze vorm van onderwijs zonder diploma omdat de basisvorming waarin alle leerlingen twee buitenlandse talen en wiskunde moeten leren, hen opbreekt. En zo blijkt een maatregel die bedoeld was om in te sluiten (alle leerlingen minimaal dezelfde basisvorming) juist leidt tot uitsluiting.

Uitsluiting hoort bij het leven, de pijn ervan ook. Intussen kan ik dit onder ogen zien en verdragen, ook bij anderen. Blindelings solidariseren doe ik niet meer, mijn neiging om uitsluiting op te merken en te agenderen is getransformeerd in een fortuinlijk mengsel van betrokkenheid en een rationaliteit die is weggelegd voor buitenstaanders. Daarover nu meer.

In de sporen van Goffman

In de SPV opleiding herlas ik het boek van Goffman dat me in de B-opleiding niet raakte en langs me heen gleed. Het boek heeft bij herlezing een onuitwisbare indruk op me gemaakt. Niet alleen de haarscherpe analyses van machtsongelijkheid in de asylums waar hij zijn onderzoek verrichtte, maar ook de manier waarop hij sociale situaties observeerde. Goffman was een deelnemer maar ook een buitenstaander. Hij kon als het ware opgaan in zijn omgeving, maar er ook afstand van nemen en er op reflecteren. Ongemerkt is dit het motto geworden waaraan mijn werkend leven in de laatste zeven jaar is opgehangen. Ik verbind het analytische vermogen en het vermogen om buitenstaander te zijn, en daarbij tegen de stroom in te gaan als het moet, competenties die mijn vader ook bezat, met de gevoeligheid voor uitsluiting. Door het schrijven van dit stuk besef ik hoe ik in de voetsporen sta van generaties voor mij en hoe de verbinding tussen hier en nu verder loopt over een aloude route.

Sinds iets meer dan zeven jaar heb ik een eigen bedrijf waarin ik kom en ga bij opdrachtgevers. Uitsluiting terugdringen is de kern van mijn bezigheden in het werkveld. Overal mag ik, voor anderen onzichtbaar, werken aan de pijn van mijn levensgeschiedenis. Ik doe dat echter altijd als een nomade; ik kom en ik ga, ik blijf nooit lang. Soms zou ik wel eens graag in de koffiekamer van een opdrachtgever willen gaan zitten en napraten over voetbal, ook mis ik de personeelsdagen vlak voor de zomervakantie en helemaal de gezamenlijke kerstviering met collegae. Deze zelfgekozen vorm van uitsluiting is voor mij een soort thuiskomst; de odyssee van een buitenstaander.

Mijn opdrachtgevers huren mij in voor mijn onafhankelijkheid en voor mijn vermogen om sociale situaties te herdefiniëren en daarmee situaties een andere wending te geven. De agenda's van deze bestuurders laten zich vaak wonderwel verbinden met mijn agenda; de onherbergzaamheid terugdringen van een wereld die nu eenmaal vol is van uitsluiting.

Gert Schout